

SNEÉ PÉTER

Emigráció és költészet

GÖMÖRI GYÖRGY: ŐSZI MAGÁNBESZÉD

Emigrációs költészet és fogadtatása

Az idősebb olvasóknak ismerős Gömöri György neve: ő az a lengyeles – mondják, s a tájékozottabbak hozzáfűzik még talán: aki a titkon forgatott emigráns lapokban olyan férfiasan szólott, és onnét, a messze Anglia bevehetetlen szellemi végvéraiból igazolta, hogy fontos a tisztesség megőrzése, érdemes állni a sarat. Némi fordításirodalomról tudunk, valamint esszékről, tanulmányokról, de poézisről – ugyan ki hallott? Mióta annyi kánon között veszkődik, gyanús a költészet. Elszoktunk tépett énekeitől, és a szaggatott, elfülő lélegzettel kipréselt szavak hadrálásában nem lelvén egyebet a lét iszonyánál, tapintatosan félrehúzódnak: rémisszék egymást a hölgyek és urak! Lóra a számítógépes hangreprodukció korában? Legföljebb halovány szkennelt másolata az ómódi dalnak. Ami pedig a paradigmaváltást követő időknak készül, és a „művészet funkcióváltására” hivatkozik, rusnya, idéltlen, lomha kábítószerek kusza dallama. A bölcselkedés hagyján, okulni hasznos lehet (tán okkulni is), Árkádia mezeje azonban száraz, sivár, nem akad ott legegészívaló, s e hirtelen nyakunkba szakadt kultúrávégi napokban legyintünk csak: melyik rapszódosz énekelhetné meg történelmi zavarunkat, az orvul mögénk került évtizedek nonszenszeit? Amelyikük tehetné, másfele fordul, árnyékát kergeti éjszaka, vagy speeddel tuningolt lázas agyát hűti virtuális zuhanyokkal, csupán a szöveg *látszik*, ő eltűnik mögötte a lármban. Néhányan téblábolnak talán, szemhatáruk szűkös, s a bezártság élménye annyira beléjük rögzült, hogy föl sem tekintenek, hisz mire várhatnának?

Egy kis „ősz magánbeszéd”, semmi több? Eleve gyanús az angolos szerénység, bő 42 esztendő terméséből válogatva lehetetlen, hogy ne kerüljenek elő „közérdeklődésre számot tartó” művek, ha másként nem, egy-egy korszak hangnemi váltásának jellemzőiként. Gömöri György verseinek gyűjteménye azonban felettébb egységes, hangütése keveset módosul, s a cambridge-i egyetem polonistája – jóllehet környezeténél és választott tárgyánál fogva elegendő alkalma kínálkoznék a legdivatosabb modern és posztmodern irányzatok műhelytitkainak beható megismerésére és elsajátítására – makacsul kitart a klasszikus szólásmód mellett. Szava nem a poeta aestheticusé (akárhányszor emlegessék is Kosztolányit a recenzensei), tartásában inkább a poeta doctushoz hasonló, s kivált a dignitás szószólójáéhoz. A naplójának csigaházába visszahúzó Mára Sándor konokságára, kérlelhetetlenségére hajaz témaválasztásában, érvrendszerében, gondolkodásában és verseinek sajátos monotonijában. Nekünk, itthon maradotoknak és ide száradotoknak bővítolesen új ez, mivel a legyűrt évtizedek elszoktattak tőle. Tudósaink már a közéleti lóra századfordulós alkotásairól is sajnálkozással szólanak, az individualizmus diadalának idején megkésettnek és elavultnak minősítve őket. Számba veszik keletkezésük történelmi okait, de úgy tartják, mostoha körülményeink nem menthetnek fel senkit a korszerűség parancsa alól. Korszerűség parancsa? Nemrég ezt még politikusok hangoztatták, akik dicsőítő ódára áhítoztak, s elvárták volna, hogy önként hajtson térdet előttük a közbátorság. Többnyire hiába, rüt klapanciákon felül mást nemigen kaptak, csattogásuk igazából még a megrendelőknél sem tetszett, titkon ők is jobban ügyeltek a hátul kullogók dúdolgatására.

A plakátok a „nép nevében”-t hirdették, közben a szakma és a meghasonlott hatalmasságok (amennyiben figyeltek ilyesmire egyáltalán) a „magad nevében”-t ismételtették, ami rendjén való is, feltéve, ha saját helyén szerepel a költészet. Csakhogy a szabad szólás megannyi társlehetőségét kiiktatták, így a poézis is hamiskodásra kényszerült. Bármerre néztünk, politikai allúziók sejlettek, s a reánk kényszerített sandaságból – aminek semmi köze a századvég megrendült egzisztenciájához, a káoszban művészetét, létformáját felfedező és ehhez elméleteket gyártó mai ember ellentmondásos

érzés- és gondolatvilágához – elmaszatólás következett. A tudás iránti erőfeszítés helyett a tudni nem akarás vált üdvözítővé, a minduntalan feltáruló visszarejtéséért folyt a küzdelem, és az egyenes beszédet választó csodabogárnak számított, költőként nem vették tudomásul. Utassy József, Petri György, Nagy Gáspár versei a társadalmi cselekvés terébe kerültek át, ami a diktatúra viszonyai között egyet jelentett irodalmi létük tagadásával. Osztozhattak a hazájukból kiszorultak sorsában, noha megszenvedett, fájdalmas felismeréseikkel csupán nyomukba eredtek azoknak, akik az európai kultúra ösvényén haladtak. Míg a bévül rekedtek suttyomban élvezték a határok nélküli szellem támogatását (hiszen kitiltani éppenséggel lehet, de kívül is tartani már bajosabb), a távozni kényszerültek legfőbb intuícióikra hagyatkoztak, ihletőjük eleven, valóságos készletései helyett az újólag felkérődző múlt és az elképzelt jelen volt.

Énjük elhasadt értelmiségi polgárrá és polgári értelmiséggé, előbbi az új lakóhely, utóbbi a vágyott otthon foglya, amitől sajátos – leginkább a romantikusokéhoz hasonló – jelleget ölt költészetük. Át- és beleélő képességüket szinte maradéktalanul leköti a hazai világ követése és napi felidézése. Szenvedélyesen vadásszák a híreket, rádiót hallgatnak, és amennyiben hozzájutnak, magyar újságokat olvasnak, továbbá a világ kommunikációs rendszeréből igyekeznek kiszűrni minden hazai vonatkozású utalást. Leveleznek az otthoniakkal, és vendégül látnak boldog-boldogtalant, hogy apránként kiszedegessék belőlük mindazt, amit másként lehetetlen: a honi illatokat és színeket, a gesztusok apró módosulásait, valamint a nyelvhasználat változásait. Rendszerint alig marad tudatos figyelem a helybéli jelenre, noha abban tevékenykednek – nemegyszer tisztos helytállással, szép sikerrel –, lelkük azonban egy másik, nem jelen idejű világban honos. Az örök múlt klasszikus szólásformákat ajánl, olykor kiprovokálván a lázadókból egy, csak azért is másmilyen, újító beszédet, válasszák azonban bármelyiket, a honi közönség próbája elé egyiket sem bocsáthatják. Emigráns költőink versbeszéde jellegzetesen tendenciózus, szándékokból, vágyakból, képzetekből formált, gondolataik gyorsítva közlekednek az elvonatkoztatás szellemi pályáján, és menten egy nagy utalásrendszerbe épülnek be. Túltengő reflexiók képzetét ébreszti náluk az ingerek állandósult szűkössege, s mintha zsmokoskodó ideákat dajkálnának, verseikben egy stabil szellemi valóság ellenpontozza a kétes realitást. Idővel azután beszüremelő tapasztalataik is hangot követelnek, hiszen saját életüket sem tehetik zárójelbe örökké, és az emelkedett felelős szólás mind gyakrabban elegyül költői magánbeszéddel. Egyensúlyát keresi a lélek, és titkon azon munkálkodik, hogy szkizoid állapotát megszüntesse. E „felpuhulás” során különül el a kitartásra buzdító verses intelem a költészettől, előbbi lassanként kiürül az örökös ismételtetéstől, miközben az utóbbi a múlt állóképéről a formálódó pillanat felé fordítja tekintetünket, anélkül hogy fölhagyna céljaival, és föladná elveit.

Az ének őszi modulációja

Huszonkét éves korában lírikusként hagyta el otthonát Gömöri György. Ötrészes versgyűjteménye első bokrának, az *Asconai elégiának* tanúsága szerint már idehaza kialakult stílusa, rögzült ízlésvilága, amin csak bővítettek, mélyítettek kinti tanulmányai és tapasztalatai, költői irányán azonban keveset változtattak. Szólásmódjában a Nyugat nemzedékeitől megörökölt, tradicionálisan magyar poézist követi. Felelősségteljes, kissé emelkedett eszményítés jellemzi, bár – talán szándéka ellenére is – kevésbé impresszionisztikus. A plasztikus fölidézés készségénél erősebb hajlandóságot mutat a töprengésre. Bravúrosan fogalmaz: „Ártatlannak festett gyilkosok hazudják / a gyilkosnak mondott ártatlanok igazát” (*Szenvedélytelenül*). Aki így ír, arról bízást feltehető, hogy képi láttató erejénél szívesebben csillogtatja intellektusát. Gyilkos szatírái viszont nemcsak éles elméről tanúskodnak, hanem dikciós készségről is, kitűnő érzékről a drámai beszéd Füst Milánra emlékeztető formái iránt: „izzadt kereskedők fújnak fülsértő papírdudákat” (*Szilveszter*). Mennydörgő szózatok és a gunyoros színi játék ellenére mégiscsak a szellem frappáns meghatározásai uralják a szabad versek egyénien mértékelt, olykor rímes formáit: „egy ementáli sajtluk, mint immanens valóság” (*Az értelem diadala*).

A hatvanas–hetvenes évek terméséből válogató *Mint skót humanista* töretlenül viszi tovább e hangot, szinte valamennyi dalában jelentős vagy legalábbis emlékezetes teljesítményt nyújtva. Szemlélete, válogatásmódja, de még verseinek tematikája is helyzetére vall, ahogyan például

visszaálmodik családi otthonába, szüntelenül mérlegelve, amit ott találni vél. Az emigráns lét bélyege a mániákus hírgyűjtés vagy az egyetemes kultúrával mint menedékkal szembeni eksztatikus kíváncsiság is. Ugyancsak helytálló tehát, amit az *Ars poetica helyett*-ben mond: „A költő úgy ír verset, / ahogy a fecske fészket / rak hullott szalmaszálból, / diribdarab agyagból, / mohából, tollpilhéből, / hogy legyen hevenyészett / (de sokáig szolgáló, / megtartó-kiröppentő) / hajléka kicsinyének. / Világot nem teremthet, / vihart el nem téríthet, / de szavával tapaszthat, / de türelemmel rakhat / fészket egy igazságnak, / hazát egy szenvedélynek.” Apró morzsalékok tornyosulnak verssé, történetek, anekdoták, az újságokból, valamint a históriás könyvekből előásott ismeretek pótolják a személyes élményeket. Ihlető a nyelv is, ragozásától kezdve (*Példa a birtokos személyrag alkalmazására a magyarban*) költői transzformációjáig (*Változatok egy J. A.-sorra*) valamennyi eleme és formája érdekes, a magyar nyelvi-költészeti lehetőségek kiaknázásával bizonyíthatja ugyanis jelenlétét és odatartozását. Az állapot- és helyzetrajz pótlásaként minduntalan megfogalmazódó világkép persze túl általános és majdhogynem személytelen (*Holdbanéző*), a környezetben dívó nézetek ismeretéről és értéséről tanúskodik csupán, valódi átélésükről alig, mivel a gondok köre szűkre vont és másutt kijelölt. Virtuális börtönében az otthon kérdései foglalkoztatják, s minden egyéb az eszményi emberiség jövőjéhez kapcsolódik, nem egy konkrét közösség életéhez. Személyes létbiztonsága arra sarkallja, hogy a kiszolgáltatottak helyett és nevében szóljon, őket támogassa fellépéseivel, illetve a tudomására jutottak megítélésével. Az egyhangú feladat teljesítésének számtalan variációs lehetőségét deríti fel költői találékonysággal, egyszer újsághírt kommentál, máskor gúnyversben figurázza ki a helytartókat, vagy (némiként ön)erősítésül az elődeit idézi (*Mint skót humanista*), s a kitarásban és poézisben dicséretre érdemest múltunk nagyjaihoz hasonlítja (*Hommage – A hatvanéves Határ Győzőnek*), de eljut a realitás igényéig is: „a múlt talapzatán / görnyedten gubbaszt / a megkopott de újrafestett / jelen, ez van, ezt kell / ábrázolni”. Bármennyire nehéz lett légyen az ő helyzetében ez, megkísérlé, és hangütése zavarba ejtően emlékeztet a belülről taszítottakéra, jelesül Petri Györgyére (kinek ekkortájt, 1974-ben keletkezett verseit aligha ismerhette): „igen, ilyen szoborcsoportot / rajzol elem a távolodó közeledések éve, / amikor életveszélyesen magas / rezgésszámot értek el a nemzetközi / viszonylatban alkalmazott frázisok / s az időnyerést célzó fogadalmak” (*Szoborcsoport*).

Az ismerős hűrok pengetése kötött metrumokhoz vezet, sorra bukkannak fel nála olyan hagyományos poétikai eszközök, mint a rímelés. Saját mintáihoz talál vissza hát a klasszikus szemlélet, egyedül a személyes élmények nyers erejével nem bír (*Jegyzőkönyv*), azok közvetlensége sehogyan sem gyömszölhető kész formákba, és olyan zabolátlan vadságot sejtet, amire eladdig és utána is hiába vár az olvasó. A világ megroggyanásakor bensőnk rémületével, beszédünk elfúlásával is számolnunk kell. Időnként a hagymázás beszédre, a kapkodásból kitetsző riadalomra, a költő sors- és kortársi voltának szomorú bizonyosságaira vágynánk, amitől idehaza régen megcsömörlöttünk már. Lelkünkben, idegeinkben, de a poézis történetében sem múlik el nyomtalanul a bomlás és a káosz, így akármennyire kívánatos a mézes szó, éppen annyira taszít is, visszalök múltunkba. Az emigráns mohó vágya a nyelv eleven áramlatainak ismerete és követése iránt sem redukálható a divatos kifejezések elsajátítására, mert ha megelégedhetnék avval, egy információs hálózathoz csatlakozva bárhol verselgethetne, pedig a közös létállapotba avatódás nélkül semmit érő a tudás. Nem is hajszolják az értők, inkább finoman hozzáhangolódva maguk teremtik újjá, amit készen kaphatnának otthon.

A *Nyugtalan koranyár*, a *Malomidő* és az *Őszi magánbeszéd* versbokrai a történelmi változásokat követik, híven tanúsítva a feladattétel lassú háttérbe szorulását a költői én térhódítása ellenében. E tematikai és szemléleti váltást nem követi az eszmények feladása. Gömöri György jottányit sem enged, a helyzet és a kötelezettségek módosulnak inkább. A nyílt kiállások, az aktuális történelmi eseményekre adott hamari válaszok, továbbá a leleplező paszkvillusok mellett szaporodnak az áttételes, kultúrtörténeti mezbe öltöztetett jelenetek, noha a diktatúra (kifelé) lanyguló szigora már semmiképpen sem indokolná ezeket. Tág merítésű háló, gyarapodó műveltségelemek és a személyes emlékek gyakori felbukkanása erjedő félelemre utal, ami a korábbi merev viszonyok között nem jelentkezett ennyire fájdalmas-élesen, mint most, amikor valóban lemérhető: mekkora hatást tesz szava, és a közösség vajon hitelesíti-e erőfeszítéseit. „Egyébként igazán nem érdemes / habókos aggastyánnak lenni / aki bibliai átkokat szór egykedvű ifjak fejére / noha volt idő (mondják) amikor még / pogány jó

verseket írt” (*Öreg költők*). Amint csökken az ellenállás szerepe és jelentősége, úgy próbálkozik új meg új alkotói leleményekkel, hogy tarkasággal pótolja az indulat fogyatkozó erejét. Sorra tiszteleg kortársai előtt, régi könyveket búvárol át, és bravúros montázsverseket ragaszt össze (*Társalgási gyakorlatok, Példamondatok*). Rongyszőnyeget sző tájnevekből (*Egy csokor Baranya*), ismét felidézi a korszak emlékképeit, és motivációja aligha korlátozódik csupán az érett költő öneszmélésére, felsejlik a jövő megjósolhatatlansága miatti aggodalom is, amit politikai előérzetbe forgat vissza, s akként merészel csak kimondani: „A helyzet rendkívüli. A helyzet: / az egyhelyben biciklizés pokla. / Valahol messze / újabb színpalákat emelnek. / Idehallik a kulisszatologatók / vidám eszmecesteréje.” (*A nyolcvanas évek*) Erkölcsi töprengései néhol a tanulságok gépies ismételtetésébe torkollanak, másutt viszont – ihletett pillanatok sugallatára – metafizikai magasságokba tartanak: „Buda már a töröké de Te / bennünk világítasz mindörökké” (*Egy XVI. századi magyar zarándok emlékeiből*). Egyetlen feladata maradt, amitől nem válhat meg: a tanúságtétel, az emlékezés. „Tudatunk alatt szikkad a sok halott / a sivatag feledés hevében” (*De mortibus...*), azon túl már csak az „ősz magánbeszéd” várja.

E kötet- és fejezetcímekben egyaránt kiemelt vers méltán nyerte el a kitüntető Salvatore Quasimodo-emlékdíjat s az Ada Negri-díjat. Bűvölő hangja mindaddig a lehetőségek sorába tartozott csupán, tárgyias fogalmazásmódjában ezúttal csakugyan Kosztolányi poézisére s az angolszász líra tárgyiasására ismerhetünk. Társaihoz, a *Viktoriánus csendélethez* vagy a *Párizsi pillanatképhez* hasonlóan mívesen megmunkált vers ez is. Mint aki sikerrel oldotta meg feladatát, és túljutott a személyes tragédiák fájdalmas próbatételén, a költő végre csakugyan azt teheti, amit akar. Szavaiból az önként vállalt terhektől való megválás öröme vagy legalább a megkönnyebbülés érzik: „most már nyugodtan alhatom / mindkét szemem becsukhatom / aki úgy szeretett halott / édes szülőanyám halott / de lelke él s tisztultan tudom / túl földi formán s kínokon / hamvából felszáll drága holt” (*Most már nyugodtan...*). Érett és szabad, tovább nem nyugózi az erkölcsileg értelmezett politikai kötelesség, tetszése szerint választhat lakhelyet, jöhet és mehet, „de Magyarország ül a szívemen” (*Harmincöt éve...*), s éppen e béklyóatlan világ szembesíti a leggonoszabb kérdésekkel: „hogyan tovább? hogyan tovább? / az álomból felocsúdás / hiú vágyaknak ne-tovább / ez a vaskos realitás / amitől felhőkbe száll / ki célvesztetten navigál / közben a körkörös magány / ami a szíven kalapál / merre? mivel? hogyan tovább? / az ég nem lehet ostobább / mint mikor szívárványra jár / miközben jégeső kaszál / s az ész ijedt »megállj«-t kiált- / kivel? hová? hogyan tovább?” (*Kijózanodva*). Íme, előbukkan tehát az igazi feladat, és a klasszicizáló hajlandóságtól korábban némileg vékonynak tetsző hang is megöblösül, ha saját regiszterére talál. Ki nemrég úgy sejtette még: „nekem / a valóság suttog cserepes szájjal” (*Szomjúság*), azon tanakodik *DéjŰ vie* című versének antik metrumbaiban: „Ám te, görög bölcs, vagy akár te, ősz humanista, / mit tudsz, mit sejtessz te a télen-téli világról?” A költészet legbelsőbb köréhez érkezés pillanata ez. (*Framo Publishing és M-Szívárvány Alapítvány, 1997*)